

Василевич Віталій Вацлавович –
кандидат юридичних наук, доцент, начальник
кафедри кримінології та кримінально-
виконавчого права Національної академії
внутрішніх справ

ЕКСПЕРТИЗА НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ У СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ: ПОНЯТТЯ ТА ОБ'ЄКТИ

Розглянуто зміст поняття “кримінологічна експертиза”, охарактеризовано його складові елементи, а також визначено об'єкти кримінологічної експертизи нормативно-правових актів у сфері запобігання злочинності.

Ключові слова: запобігання злочинності; кримінологічна експертиза; нормативно-правові акти; об'єкти кримінологічної експертизи.

Рассмотрено содержание понятия “криминалогическая экспертиза”, дана характеристика его составляющих элементов, а также определены объекты криминалогической экспертизы нормативно-правовых актов в сфере предотвращения преступности.

Ключевые слова: предупреждение преступности; криминалогическая экспертиза; нормативно-правовые акты; объекты криминалогической экспертизы.

The content of “criminological expertise”, describes its constituent elements and objects defined criminological examination regulations for the prevention of crime.

Keywords: crime prevention; criminological expertise regulations; objects criminological expertise.

Мермін “експертиза” походить від французького слова “expertise” та від латинського “expertus” (досвідчений) і означає розгляд, дослідження експертом будь-яких справ, питань, що потребують спеціальних знань [1, с. 237]. У свою чергу, у питанні визначення поняття “кримінологічної експертизи” серед науковців та практиків не існує єдності думок. Зокрема, А. П. Закалюк окреслив лише загальний підхід з цього приводу, обґрунтовано вважаючи, що кримінологічна експертиза – це експертне дослідження та прогнозування зміни кримінологічної ситуації в певній сфері суспільних відносин у зв'язку з новими обставинами (умовами) її функціонування, пов'язаними з прийняттям нормативно-правового акта, що має внести зміни в правове регулювання зазначеної сфери [2, с. 196].

Усе це зумовлено, з одного боку, складністю соціально-правової природи зазначеного виду діяльності, а з іншого – неповнотою дослідження цієї проблематики на дисертаційному та доктринальному рівнях. І хоча у червні 2010 р. Ю. В. Орлов захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему “Кримінологічна експертиза нормативно-правових актів і їх проєктів: науково-методичне забезпечення” [3], усі існуючі проблеми з означеної теми дослідження розв’язати не вдалось.

Як показує аналіз літературних джерел, питання кримінологічної експертизи розглянуто в роботах як учених радянської доби, так і в сучасних розробках. Серед сучасних (з 1991 р.) розробок науковців варто відмітити роботи О. М. Бандурки, Ю. В. Бауліна, В. В. Голіни, О. М. Джужі, В. М. Дрьоміна, А. Е. Жалинського, А. П. Закалюка, А. Ф. Зелінського, О. Г. Кулика, О. М. Костенка, О. М. Литвака, М. І. Мельника, Ю. В. Орлова, П. Л. Фріса, М. І. Хавронюка, В. І. Шакуна, Ю. М. Шемшученка, Н. М. Ярмиш та ін.

Незважаючи на наявність наукових праць, присвячених розгляду проблеми, практика свідчить про відсутність робіт, у яких би детально розглядалися питання змісту й об’єктів проведення кримінологічної експертизи. Тому метою статті є з’ясування змісту поняття “кримінологічна експертиза”, характеристика складових елементів цього поняття та аналіз об’єктів проведення кримінологічної експертизи.

Як показує аналіз наукової юридичної літератури, вчені по-різному визначають поняття “кримінологічної експертизи”. Так, А. П. Закалюк поділяє думку, закріплену в проєкті Закону України “Про кримінологічну експертизу проєктів нормативно-правових актів” від 4 липня 2005 р. № 7755, що кримінологічна експертиза – це дослідження та оцінка проєктів нормативно-правових актів, що проводяться на основі науково обґрунтованої методики з використанням кримінологічних знань з метою виявлення і запобігання нормативному закріпленню положень, реалізація яких може посилювати дію криміногенних чинників або послаблювати соціальні заходи, спрямовані на усунення останніх [2, с. 238].

Аналогічне визначення міститься в роботах О. М. Джужі та А. В. Кирилюка, які зазначають при цьому, що, залежно від конкретних кримінологічних підходів та об’єктів експертизи, їй можна надати як вузьке, так і широке визначення [4, с. 70].

Ю. В. Орлов, у свою чергу, вважає, що кримінологічну експертизу можна визначити як експертно-кримінологічне дослідження, спрямоване на виявлення кримінологічно значущих факторів, небажане виникнення чи негативні зміни яких пов’язані з об’єктом дослідження, а також розроблення рекомендацій щодо їх усунення, запобігання або стимулювання [3, с. 23].

С. В. Бородін та В. В. Лунєєв вказують, крім цього, на цілі кримінологічної експертизи нормативно-правових актів, зазначаючи, зокрема, що кримінологічна експертиза проєктів або чинних законів та інших нормативних актів – це дослідження, що проводиться з метою визначення їх відповідності соціальним потребам у сфері боротьби зі

злочинності, виявлення можливих наслідків криміногенного характеру внаслідок їх прийняття чи застосування [5, с. 44].

Узагальнюючи існуючі в науці визначення кримінологічної експертизи нормативно-правових актів, Ю. В. Орлов небезпідставно умовно поділив їх на три групи:

1) увага акцентується на певній суттєвій ознаці кримінологічної експертизи, зокрема меті (С. В. Бородин, А. І. Долгова, В. В. Лунєєв та ін.);

2) йдеться лише про нормативно-правові акти, залишаючи осторонь їх проекти (М. О. Барановський, В. В. Детлова, Д. А. Ковачев та ін.);

3) більшість дослідників з означеної проблематики не тільки охоплює значну кількість суттєвих (системно-утворювальних) ознак кримінологічної експертизи, а й акцентує увагу на її гносеологічній природі (О. М. Джужа, А. П. Закалюк, А. В. Кирилук та ін.) [3, с. 47–48].

Крім цього, деякі вчені пропонують розглядати поняття кримінологічної експертизи нормативно-правових актів як у вузькому, так і в широкому розумінні. Так, О. М. Джужа та А. В. Кирилук, визначаючи зазначену категорію в широкому розумінні, класифікують її як частину функціональної дефініції влади, як спосіб бачення, як певну наукову платформу вибору цілей, стратегії і тактики протидії злочинності, а її законодавче оформлення може розглядатися як один з багатьох елементів прикладної завершеності в кримінології – її правотворчості та правозастосуванні, сприяючи формуванню комплексного специфічного правового напрямку (утворення, що сьогодні ще не існує в чистому вигляді), що перебуває в певній “зоні тяжіння” багатьох законодавчих (нормативно-правових) інтересів, які перетинаються у сфері протидії кримінальним явищам [4, с. 136].

З таким підходом загалом можна погодитись, оскільки таке визначення відображає концептуальну сутність зазначеної категорії. У свою чергу, Ю. В. Орлов формулює визначення кримінологічної експертизи нормативно-правових актів у вузькому розумінні, вважаючи, що це – спеціальне, здійснюване на основі обґрунтованої методики кримінологічне дослідження нормативно-правових актів і їх проектів, спрямоване на виявлення, усунення або мінімізацію впливу таких її положень, що детермінують або ж можуть детермінувати злочинність чи блокують або можуть блокувати дію антикримінальних заходів (засобів), яких уживає суспільство й держава [2, с. 51].

На нашу думку, у цьому визначенні не вистачає кількох складових елементів, а саме:

суб'єктів проведення цього виду експертизи;

нормативно-правової бази, на основі якої здійснюються дослідження;

мети зазначеної діяльності тощо.

Підтримуючи загалом визначення, що дають науковці, слід зауважити, що це поняття слід досліджувати, ураховуючи детальнішу характеристику кримінологічної експертизи. Так, Є. С. Осипова зазначає, що буквально тлумачення терміна “кримінологічна експертиза” свідчить про те, що ця експертиза повинна проводитися стосовно певного об'єкта щодо його співвідношення з предметом кримінології [6, с. 114].

Отже, системно-утворювальними елементами, що складають зміст поняття “кримінологічна експертиза”, є такі:

1) експертне дослідження. Висновок експерта має відповідати певним вимогам, зокрема, визначеним у ст. 4 Закону України "Про наукову і науково-технічну експертизу" від 10 лютого 1995 р. № 51/95-ВР, тобто таке дослідження мають проводити фізичні особи, які мають високу кваліфікацію, спеціальні знання й безпосередньо здійснюють наукову чи науково-технічну експертизу та несуть персональну відповідальність за достовірність і повноту аналізу, обґрунтованість рекомендацій відповідно до вимог завдання на проведення експертизи;

2) об'єктами експертизи виступають проекти законів та інших нормативно-правових актів у сфері протидії злочинності. Як слушно зауважив А. П. Закалюк, центральною в кримінологічній експертизі є операція з оцінки впливу об'єкта експертизи на кримінологічні чинники [2, с. 219]. При цьому об'єктами такої експертизи мають бути лише ті правові акти, що регулюють суспільні відносини у сфері протидії злочинності, тобто в цьому аспекті вони мають збігатися з предметом кримінології;

3) дослідження мають проводити фахівці в галузі кримінології, що призначаються експертами відповідним нормативно-правовим актом уповноваженою на це особою (установою). Правовим підґрунтям проведення такого дослідження є положення Закону України "Про наукову і науково-технічну експертизу" від 10 лютого 1995 р. № 51/95-ВР та інших нормативно-правових актів, що регулюють відносини у сфері наукової й науково-технічної експертизи;

4) метою такого експертного дослідження має бути встановлення кримінологічно значущих чинників, виникнення чи негативні зміни яких пов'язані з об'єктом експертизи, та розроблення науково обґрунтованих пропозицій щодо їх блокування, усунення чи нейтралізації або стимулювання антикриміногенних тенденцій;

5) наслідки від прийняття проекту нормативно-правового акта (бажані чи небажані).

До об'єктів кримінологічної експертизи в науці також існують різні підходи. Так, А. П. Закалюк у ст. 5 розробленого авторським колективом під його керівництвом проекту Закону України "Про кримінологічну експертизу проектів нормативно-правових актів" запропонував до таких віднести як проекти законів, указів Президента України, державних програм, постанов Кабінету Міністрів України, нормативно-правових актів інших органів державної виконавчої влади, постанови та накази Національного банку України та інших суб'єктів прийняття нормативних актів, що функціонують на загальнодержавному рівні, так і чинні на момент проведення експертизи законодавчі та інші нормативно-правові акти [7, с. 100].

Аналогічної точки зору дотримується й Ю. В. Орлов, який вважає, що, незважаючи на те, що чинним законодавством України передбачена можливість проведення наукової експертизи виключно щодо проектів нормативно-правових актів, таке положення не відповідає потребам сучасної системи права України, адже внесення змін та доповнень до нормативно-правових актів також потребує наукового експертного забезпечення [3, с. 41].

Без сумніву, такий підхід заслуговує на увагу та підтримку, зокрема, з огляду на суперечність нормативно-правових актів у сфері протидії злочинності один одному та кількості внесених змін і доповнень, тобто ці акти так чи інакше досліджували відповідні експерти.

У свою чергу, С. В. Задиран [8, с. 66] та О. М. Литвинов [9, с. 435] переконані, що кримінологічній експертизі мають піддаватися виключно проекти законів та інших нормативно-правових актів. Зокрема, у ст. 4 "Об'єкти кримінологічної експертизи" проекту Закону України "Про кримінологічну експертизу", який особисто розробив О. М. Литвинов, до об'єктів такої експертизи належать:

- а) проекти законів, інших нормативно-правових актів Верховної Ради України, що стосуються сфери протидії злочинності;
- б) проекти державних програм протидії злочинності;
- в) проекти державних нормативно-правових актів, які стосуються сфери протидії злочинності, що подаються з ініціативи Президента України, Кабінету Міністрів України та центральних органів виконавчої влади;
- г) проекти інших рішень з питань протидії злочинності, прийняті рішення або їх фрагменти, що подаються з ініціативи органів представницької, виконавчої, судової влади або Ради національної безпеки і оборони України [9, с. 435].

Проте підхід до об'єктів кримінологічної експертизи, запропонований О. М. Литвиновим, не є беззаперечним. Зокрема, не можна погодитись з ним у тому, що експертизі повинні піддаватися лише проекти нормативно-правових актів у сфері протидії злочинності, оскільки це суперечить логіці суспільного розвитку та динаміці правових відносин.

Водночас слід підтримати пропозиції О. М. Литвинова щодо інших об'єктів кримінологічної експертизи (указів Президента, постанов Кабінету Міністрів України тощо), оскільки, згідно з вимогами Конституції України (ст. 106, 116), зазначені органи державної влади належать до суб'єктів законодавчої ініціативи і в межах повноважень вправі видавати нормативно-правові акти, у тому числі з питань протидії злочинності [10].

Але навряд чи такий підхід можна визнати обґрунтованим, зважаючи на те, що, зокрема, законодавчі ініціативи Президента України Верховна Рада України має розглядати в першочерговому порядку, а видані ним в установленому порядку укази й розпорядження є обов'язковими до виконання на території України, що додатково підтверджує загальносоціальну спрямованість зазначених нормативно-правових актів. Водночас, відповідно до п. 30 ч. 1 ст. 106 Конституції України, Президент України як гарант прав і свобод людини й громадянина, маючи право на вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів з наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховної Ради України, учиняє таким чином дії, що мають загальносоціальну спрямованість (ч. 2 ст. 102 Конституції України).

Крім того, можна погодитись з Ю. В. Орловим, що до об'єктів кримінологічної експертизи, як це пропонує О. М. Литвинов, не слід відносити акти застосування норм права, оскільки, по-перше, таких актів у сфері протидії злочинності надто велика кількість, тому не лише їх дослідити не зможуть численні експерти, а й недослідженими залишаться важливіші об'єкти кримінологічної експертизи (закони, укази Президента

України, постанови Кабінету Міністрів України та ін.); по-друге, акти застосування норми права є персоніфікованими правовими рішеннями, а тому мають локальний (індивідуальний) характер.

У свою чергу, нормативно-правові акти, на відміну від індивідуальних, містять загальнообов'язкові правила поведінки (норми), тобто є обов'язковими для дотримання, застосування і виконання для всіх суб'єктів правових відносин, що опиняються в нормативно-регламентованій ситуації, а тому можуть мати детермінаційний зв'язок зі злочинністю.

Заслуговує на увагу та підтримку позиція Ю. В. Орлова й щодо того, що недоцільно проводити кримінологічну експертизу проектів інших нормативно-правових актів Верховної Ради України. До останніх, зокрема, відповідно до ст. 91 Конституції України, належать постанови та інші акти (рішення), якими парламент уводить у дію закони, а також забезпечує організацію своєї діяльності (створює комісії, призначає голову тощо). Зазначені нормативно-правові акти, ураховуючи їх правову природу, функціональне й змістовне навантаження, як правило, не містять у собі нормативно-правових детермінант злочинності.

Аналогічні аргументи з цього приводу наводить й А. П. Закалюк, який небезпідставно вважає, що проведення кримінологічної експертизи щодо всіх проектів нормативно-правових актів, ураховуючи матеріально-фінансовий критерій, є неприйнятним, оскільки вимога реальності й раціональності є однією з найголовніших під час проведення кримінологічних досліджень.

На підставі аналізу викладених наукових гіпотез і методичних положень теоретичних засад дослідження поняття й змісту кримінологічної експертизи, не претендуючи на безспірність і безапеляційність, можна сформулювати таке визначення "кримінологічної експертизи нормативно-правових актів у сфері протидії злочинності": це дослідження (процес) чи результат (висновок) оцінки нормативно-правових актів або їх проектів, що здійснюють соціально-уповноважені органи, установи, організації чи окремі фахівці-кримінологи (одноособово або групою осіб), з метою виявлення криміногенних чинників у сфері запобігання злочинності, небажане або бажане виникнення або негативні зміни яких пов'язані з об'єктами дослідження, а також обґрунтування рекомендацій, спрямованих на їх усунення, блокування, нейтралізацію або стимулювання.

Узагальнення висловлених і дослідження інших наукових результатів та гіпотез надає можливість сформулювати декілька суттєвих, на наш погляд, висновків:

по-перше, об'єктами кримінологічної експертизи мають бути не лише проекти, а й чинні нормативно-правові акти у сфері запобігання злочинності;

по-друге, процес підготовки результатів оцінки й конкретний експертний висновок, мають здійснюватися виключно відповідно до вимог нормативних актів, що регулюють сферу проведення наукових та науково-технічних експертиз. Це, у свою чергу, актуалізує питання прийняття окремого закону "Про кримінологічну експертизу проектів нормативно-правових актів";

по-третє, експертні висновки нормативно-правових актів та їх проектів у сфері запобігання злочинності, маючи рекомендаційний характер, є теоретико-прикладною основою формування та реалізації ефективної кримінологічної політики держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. – К. : ГРУРЕ, 1977. – 775 с.
2. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: [у 3 кн.]. – К. : Вид. дім "Ін Юре", 2008. – Кн. 3: Практична кримінологія. – 2008. – 320 с.
3. Орлов Ю. В. Кримінологічна експертиза нормативно-правових актів і їх проектів: науково-методичне забезпечення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ю. В. Орлов. – К., 2010. – 237 с.
4. Джужа О. М. Кримінологічна експертиза як засіб удосконалення законотворчого процесу / О. М. Джужа, А. В. Кирилюк // Борьба з організованою злочинністю і корупцією. – 2003. – № 8. – С. 125–137.
5. Бородин С. В. О криминалогической экспертизе законов и иных нормативно-правовых актов / С. В. Бородин, В. В. Лунеев // Государство и право. – 2002. – № 6. – С. 40–45.
6. Осипова Е. С. Понятие и сущность криминалогической экспертизы нормативно-правовых актов / Е. С. Осипова // Вестн. Томск. гос. ун-та. – 2008. – № 312. – С. 113–117.
7. Закалюк А. П. Про правове регулювання та порядок проведення кримінологічної експертизи проектів законодавчих актів / А. П. Закалюк // Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр. НДІ вивчення проблем злочинності АПрНУ. – Х., 1998. – Вип. 2. – С. 96–124.
8. Задиран С. Прогнозирование реализации правовых норм в процессе проведения криминалогической экспертизы проектов нормативно-правовых актов / С. Задиран // Юстиция Беларуси. – 2006. – № 9. – С. 63–67.
9. Литвинов О. М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні : [моногр.] / Литвинов О. М. – Х., 2008. – 446 с.
10. Конституція України. – Х. : Ранок, 2007. – 64 с.